

KULTUROLOGIJA IN POUČEVANJE RUSKE LITERATURE V SVETU V POGOJIH GLOBALIZACIJE*

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta, Ljubljana

Referat nakazuje nekatere temeljne vrednote ruske kulture, ki bi jih bilo treba upoštevati pri pouku ruske literature ob zahtevah, ki jih zastavlja humanističnim vedam sodobna globalizacija sveta. Pozornost je posvečena predvsem estetskemu humanizmu. Ta se je najbolj celovito uveljavil v umetnosti F. M. Dostojevskega in sugestivno izrazil v pisateljevem načelu »lepota bo rešila svet« in paradoksu »vsi smo za vse krivi«, ki se navezuje na zavest o nedeljivi odgovornosti človeka in človeštva za usodo globalizirajočega se sveta.

Cultural studies and the teaching of russian literature under the conditions of globalisation. The article deals with some fundamental values of Russian culture which should be taken into consideration in the teaching of Russian literature following the demands made on the humanities by globalisation. The main focus is on aesthetic humanism, of which the best example can be found in the art of F. M. Dostoyevsky, and which was suggestively conveyed in the author's principle that "Beauty will save the world" and the paradox "We are all to blame for everything", correlated to the consciousness of the indivisibility of human responsibility and humanity for the fate of the globalising world.

1

Danes smo priča nastajanju novega sveta – sveta enotne zgodovine človeštva. O tem dejstvu navadno govorimo v skladu z obstoječim znanjem s konca 20. in začetka 21. stoletja kot o nastajanju globalnega sveta. V odgovorih na vprašanje, kaj dejansko je globalni svet, se srečujemo v

* Referat je bil prebran 4. decembra 2001 na plenarnem zasedanju mednarodnega znanstvenega srečanja »Ruski jezik kot tuj jezik: specifična opisa, teorija in praksa poučevanja v Rusiji in tujini«, ki ga je priredila Filološka fakulteta Moskvske državne univerze M. V. Lomonosova v Moskvi v dneh od 4. do 6. decembra 2001.

glavnem z dvema alternativnima različicama globalizacije: z globalizacijo kot hegemonijo povsem centraliziranega sveta in z globalizacijo demokracijskega policentrizma in enakopravnega partnerstva.¹

Koncept globalizacije hegemonistično nastrojenih ekonomskih centralistov in tehnokratov, temelječ na enostranskem pretiranem poudarjanju vloge tržne ekonomije in hlepeč po čim večjem dobičku, pogostokrat spreminja teorijo napredka v darvinistično teorijo naravnega izbora. Tako gledanje zožuje svet na ekonomsko »adekvatne«, cvetoče civilizacije, in na ekonomsko »neadekvatne«, »nerentabilne« civilizacije; na te zadnje, ekonomsko manj razvite civilizacije, gleda »ekonomsko misleči človek« iz razvitih držav (in to ne samo zahodnih!) kot na prejemnike, ki morajo prevzeti tako težnje kot življenjske standarde teh izvoljenih držav in narodov in jim brez ugovora priznati tudi vodilni položaj in vlogo glavne gonilne sile v svetu. H konceptu vzvišene elite sodijo tudi zamisli o »zlati milijardi«, o »konfliktu civilizacij«, o etnokulturni svetovni barieri, pa tudi o enostranskem »kulturtregerstvu«, ki ga propagira masovna kultura (večinoma gre tu za množično kulturo filmskega in televizijskega medija),² zadnje čase pa tudi globalizirajoče medmrežje. Naštetim koncepcijam in fenomenom iz sveta ekonomskega centralizma se pridružuje tudi merkantilizacija znanja. Znanje postaja glavna proizvodna sila, z njim se trguje, vprašanje o znanju se spreminja v vprašanje o oblasti in upravljanju. Ta položaj še povečuje razkorak med razvitimi državami in nerazvitimi državami s »periferije«. ³ Negativni pol tako imenovane »vesternizacije« slabi nacionalne kulture »periferije« in z njo povezane specifične civilizacije in oživlja mnogovrstno planetarno zlo barbarizma.⁴ V vsem tem pa se skriva nevarnost, da bo svet izgubil občečloveško perspektivo.

Druga, alternativna različica globalizacije – *humanistična globalizacija*, izhaja iz prepričanja, da je za dejanske, kakovostno nove spremembe, ki naj bi razrešile nakopičene usodne probleme globalnega sveta, osnovno izhodišče lahko le *kultura*. Kultura kot spomin, kultura kot »posebna vrsta povezave med znanjem in ustvarjalnostjo, filozofijo in estetikom, religijo in znanostjo« (po še vedno aktualnem pojmovanju Andreja Belega)⁵ – pomeni možnost in sposobnost sprejeti soobstajanje in dialogsko občevanje med različnimi – minulimi, sedanjimi in prihodnjimi kulturami. Takó osmišljena kultura pomeni zmožnost stopiti na tuje, zgodovinsko oddaljeno gledišče in videti sebe in svojo okolico le kot eno iz množice potencialnih različic zgodovine, in ne kot končni cilj zgodovine. – Vse to tudi je humanistična obogatitev globalizacije.⁶ Razumljivo je, da tak odnos do globalizacije ne ponuja samo optimističnih prognoz in upov za razrešitev vseh globalnih svetovnih problemov. Na razpotju nepredvidljive globalizacije, na katerem se nahajamo danes, tak odnos do globalizacije kaže na pomen človekove ustvarjalne iniciative pri svobodni izbiri poti – ali k *inteligentnosti* (tj. k prevladi duhovnih interesov in spoštljivega odnosa do »drugega« ali do »tujega« – po definiciji B. F. Jegorova) ali k *pragmatičnemu, prilagodljivemu filistrstvu* (tj. k egocentrizmu, konformizmu in končno tudi k brezinicativnosti in pokornemu podrejanju despotizmu).⁷ Če bomo pri izbiranju poti upoštevali ustvarjalno iniciativo, obstaja možnost, da bo v sistemu kulture ravno umetnost tista (s tem

pa seveda tudi literatura), ki bo sodobni svet poučila, kako najti odgovore na uganko preživetja.⁸

2

Hipoteza o možnosti posebne vloge umetnosti v sodobnem svetu je stalna tema in problem »apologije umetnosti« v delih Ju. M. Lotmana. V kontekstu z mislijo o izjemno pomembni lekciji, ki jo človeštvo lahko najde v evropski kulturi 18. stoletja, Lotman opozarja na dejstvo, da postajajo »ustvarjalni procesi vse bolj pomembni in da se je nujno potrebno prilagoditi svetu, ki ga najbolje predstavljajo umetniški modeli,⁹ pa tudi na to, kako pomembno je, »da se naučimo živeti v pogojih, ko lahko izbiramo, tj. v *pogojih svobode*«. V tem kontekstu Lotman posebej poudarja pomen in aktualnost preroške napovedi Dostojevskega: »Lepota bo rešila svet.¹⁰ Po Lotmanovem prepričanju lahko besede Dostojevskega tolmačimo »v smislu, da tragične konflikte človeškega življenja lahko pripeljemo do konca s tem, da jih prenesemo v sfero umetnosti, v kateri je variativnost praktično neomejena«. Svoje tolmačenje smisla prerokbe Dostojevskega Lotman dopolnjuje s pojmovanjem lepote, ki da je »odprta v neizčrpnost nenapovedljivosti« in ki »nujno vzbuja aktivnost drugega pola, tistega, ki dinamičnost kompenzira s stanovitnostjo – ta drugi pol je pol nravnosti in vere, ki sta stabilni v svoji raznoterosti in dinamiki.¹¹

Lotmanovo apologijo umetnosti in estetskega humanizma¹² (še posebej estetskega humanizma F. M. Dostojevskega) navajamo, ker je umetnost (torej tudi literatura) pomembna funkcija kulture, ki spodbuja njen celostni razvoj; poznavanje kulture (svoje in tuje) pa je *temeljni* pogoj, brez katerega ni mogoče po človeško razrešiti nakopičenih problemov globalizacije. Samo človek visoke kulture je sposoben ločiti »besedo v ustih« od »pene na ustnicah« in na besedo odgovoriti z besedo,¹³ ob tem pa še slediti oporoki D. S. Lihačova, ki pravi: »Vsaka kultura in vsak kulturni narod ima v zgodovini svoje poslanstvo, svojo idejo.¹⁴

Izrek »Lepota bo rešila svet« pripada »ruski ideji«, sodi pa tudi v polifonijo glasov intelektualnega univerzuma človeštva. Nadvse aktualna sestavina oblikujočega se globalnega sveta bi lahko postal tudi čisto ruski občutek »skupne krivde« in odgovornosti, ki je v delih Dostojevskega izražen z aforizmom »vsi smo za vse krivi.¹⁵ Ta občutek je globoko zakoreninjen v ruski kulturi in literaturi; v dvajsetih letih prejšnjega stoletja se je odrazil tudi v bolečini »generacije, ki je po nemarnem zapravila svoje pesnike« (tako je imenoval to generacijo sodobnik teh pesnikov Roman Jakobson v članku, napisanem ob smrti Vladimirja Majakovskega).¹⁶ O smrti Bloka je v svojih spominih zapisal Zamjatin: »Krivdo za to nosimo mi vsi ... Spomnim se – nisem vzdržal in sem po telefonu poklical Gorkega: 'Blok je umrl, krivi pa smo tega vsi in od te krivde nas nihče ne odveže'.« Ob smrti Hlebnikova, ki je umiral v nečloveških mukah, je izjavil Viktor Šklovskij: »Oprosti nam zase in za druge, ki jih bomo še ubili ... Država ne prevzema odgovornosti za smrt ljudi, v Kristusovem času ni razumela aramejščine, sploh nikoli pa ni razumela

človeškega jezika.«¹⁷ – Svojevrstni paradoks zgodovine 20. stoletja je odmev ruske ideje o vsesplošni odgovornosti v razmišljanju velikega ruskega humanista Andreja Saharova, ki je za moto svoje znamenite razprave *Preplah in upanje* izbral besede velikega ameriškega humanista Martina Luthra Kinga: »Krivica na enem mestu zemeljske krogle ogroža pravico na vsem svetu.«¹⁸ Navedene besede Martina Luthra Kinga, tudi če niso neposreden odmev ruske ideje o vsesplošni odgovornosti, posredno nakazujejo navezanost Andreja Saharova na tradicijo ruskega humanizma kot na eno od pobud za njegov poziv k »novemu načinu mišljenja«, obenem pa te besede opozarjajo na globalno pomembnost ideje, da smo za ohranitev kulture in celo samega življenja na planetu odgovorni vsi skupaj in vsakdo posamič. – V dobi globalizacije bi bilo neodpušljivo, če pri pouku ruske literature v kontekstu ruske kulture ne bi opozarjali na take vrednote in take zgodovinske izkušnje ruske kulture in ruske literature.

3

V zadnjih desetletjih, na prehodu iz 20. v 21. stoletje, je prvokrat v zgodovini ruske kulture sociokulturni pluralizem postal stvarnost. Novo sobivanje znanosti, umetnosti in religije kot tretje komponente kulture pomaga poglobljati vsestransko teoretično in zgodovinsko osmišljevanje ruske kulturne zgodovine. S svojimi številnimi sijajnimi deli so znanstveniki, kot so na primer D. S. Lihačov, Ju. M. Lotman, B. F. Jegorov, V. N. Toporov, B. A. Uspenski in drugi, kritično obogatili in razširili obzorja znanj na področju kulturne zgodovine (P. N. Miljukov in drugi) in tudi filozofije kulture (M. M. Bahtin, N. A. Berdjajev in drugi). Sodobno »teoretično osmišljanje ruske kulturne zgodovine nam je ponudilo možnost, da spoznamo ne samo to, kako je zgodovina tisočletne kulture korak za korakom pripravljala nastanek in uveljavitev na nacionalni osnovi najprej totalitarne mentalitete, nato pa tudi totalitarne države«, ampak tudi to (kar je za nas še veliko bolj bistveno in pomembno), da je v ruski kulturi od samega začetka živelo zrno svobodomiselnosti in protesta.¹⁹ Puškinova »tajna svoboda«, kot je na začetku krvavega 20. stoletja (stoletja-»volčjaka«)²⁰ zazvenela v Blokovih verzih

Пушкин! Тайную свободу
Пели мы вослед тебе!,²¹

je eno živih pričevanj neuničljive prisotnosti npravstveno-estetskega in duhovno-filozofskega »jedra«, ki se je (kot je to dobro povedal I. V. Kondakov) »dosledno in stanovitno postavljalo po robu« pritiskom totalitarizma »za ceno zunanje in notranje svobode, večkrat pa tudi za ceno življenja.«²² Puškinovo ime in »tajna svoboda« pa kažeta še na nekaj drugega – na to, da je v ruski kulturi dejavno prisoten tako imenovani ternarni model, ki po Lotmanovi definiciji vključuje »svet zla, svet dobrega in svet, ki ne pozna enopomenskega moralnega vrednotenja, ampak je njegov karakteristični atribut golo obstajanje.«²³ Ternarni model, ki se

začenja pri Puškinu in prežema vse Tolstojevo delo in misel, zaključi pa se z A. P. Čehovom, a se znova rodi, bi rekli, v svetovnem nazoru samega Ju. M. Lotmana in Andreja Saharova ter njunih privržencev, vsebuje globoko humano »predstavo o tem, da človekovo obstajanje na zemlji ne potrebuje zunanjih potrjevanj, ampak je že samo na sebi brezpogojna vrednota.«²⁴

Humano pojmovanje človeka kot vrednote same na sebi Puškina – Tolstoja – Čehova bomo pri večini propagandistov globalnega sveta zaman iskali. To dejstvo aktualizira Bahtinovo sporočilo, da »se lastna kultura polneje in globlje razkrije šele v očeh *druge* kulture«,²⁵ in nas navaja na misel, da bi se globalizacija lahko uresničila skozi temeljito preučevanje idej konvergence – na temeljih poznavanja in spoštovanja tako lastne kot tudi tuje kulture.

Kulturologija sama na sebi in tudi v sklopu poučevanja ruske literature v svetu (naj nam bo dovoljeno pripomniti, tudi v Rusiji) ima v dobi globalizacije veliko odgovornost za uresničenje plodnega medsebojnega razumevanja in normalnih medsebojnih odnosov med narodi in državami globalizirajočega se novega sveta – sveta enotne zgodovine človeštva.

Iz ruščine prevedel *Jože Sever*

OPOMBE

¹ А. С. Панарин, Глобальный мир: коллизии обретения общечеловеческой перспективы. – *Философия истории* (под редакцией А. С. Панарина). Москва, «Гардарики», 1999, стр. 85-115.

² Ю. М. Лотман, Технический прогресс как культурологическая проблема. – Ю. М. Лотман, *Семiosфера*. Санкт-Петербург. «Искусство-СПБ», 2000, стр. 638

³ Gl. ruski prevod knjige *La condition postmoderne* Jean-François Lyotarda: *Состояние постмодерна*. Санкт-Петербург. Изд. «Алетейя», 1998, стр. 20-21, 28.

⁴ А. С. Панарин, Глобальный мир ..., стр. 100.

⁵ Андрей Белый, Проблема культуры. – Андрей Белый, *Символизм*. Slavische Propyläen. Band 62. München, Wilhelm Fink Verlag, 1969, стр. 7.

⁶ Прим.: М. Л. Гаспаров, Ю. М. Лотман: Наука и идеология. – М. Л. Гаспаров, *Избранные труды*. Том II. О стихах. Москва, «Языки русской культуры», 1997, стр. 492-493.

⁷ Б. Ф. Егоров, Введение. – Б. Ф. Егоров, *Очерки по истории русской культуры XIX века*, в: *Из истории русской культуры*. Том V (XIX век). Москва, «Языки русской культуры», 2000, стр. 20-21.

⁸ Ю. М. Лотман, Заключение. – Ю. М. Лотман, *Очерки по истории русской культуры XVII-XIX века*, в: *Из истории русской культуры*. Том IV (XVIII – начало XIX века). Москва, «Языки русской культуры», 1996, стр. 336.

⁹ Prav tam, str. 335.

¹⁰ Prav tam, str. 336.

¹¹ Prav tam. – Prim. ob tem še nekoliko drugače zastavljeno »rusko« misel Josifa Brodskega: » [...] estetika je mati etike; pojma 'dobro' in 'slabo' sta predvsem estetska pojma, ki sta predhodna kategorijam 'dobro' in 'zlo'. V etiki ni »vse dovoljeno« prav zato, ker tudi v estetiki ni »vse dovoljeno«, število barv je namreč v spektru omejeno. [...] Prav v tem bolj praktičnem kot platonskem smislu moramo razumeti izrek Dostojevskega [...] »nas bo rešila lepota« (И. А. Бродский, *Форма времени: Стихотворения, эссе, пьесы*. Т. 2. Минск, »Эридан«, 1992, str. 454–455).

¹² Gl.: V. Zen'kovskij, *Aus der Geschichte der ästhetischen Ideen in Russland im 19. und 20. Jahrhundert*. The Hague, Mouton & Co, 1958.

¹³ Gl.: Юрий Каграманов, Ислам, Россия и Запад. *Новый мир* № 7 (915), 2001, str. 157.

¹⁴ Д. С. Лихачев, Три основы европейской культуры и русский исторический опыт. – Д. С. Лихачев, *Русская культура*. Москва, «Искусство», 2000, str. 46.

¹⁵ Gl.: Т. А. Касаткина, Достоевский – философ. – Т. А. Касаткина, *Характерология Достоевского*. Москва, «Наследие», 1996, str. 322.

¹⁶ Роман Якобсон, О поколении, растратившем своих поэтов. – Роман Якобсон, Д. Святополк-Мирский, *Смерть Владимира Маяковского*. The Hague-Paris, Mouton, 1975, str. 8-34.

¹⁷ Prav tam, str. 9-10.

¹⁸ А. Д. Сахаров, *Тревога и надежда*. Москва, «Интер-Версо», 1990², str. 173.

¹⁹ Prim.: И. В. Кондаков, *Введение в историю русской культуры*. Москва, «Аспект Пресс», 1997, str. 652

²⁰ Prim. pesem Osipa Mandelštama *За гремящую доблесть грядущих веков* [Волк]. – Осип Мандельштам, *Сочинения в двух томах*. Том первый. Москва, Художественная литература, 1990, str. 172.

²¹ *Puškin, tajno svobodo/smo opevali za teboj*. Gl.: Александр Блок, Пушкинскому Дому, v: Александр Блок, *Собрание сочинений в восьми томах*. Том третий. Москва – Ленинград, »Гослитиздат«, 1960, str. 377.

²² И. В. Кондаков, *nav. delo*, str. 652.

²³ Ю. М. Лотман, О русской литературе классического периода. – Ю. М. Лотман, Семиотика и история. *Труды по знаковым системам*, XXV, Tartu, 1992, str. 84.

²⁴ Prav tam.

²⁵ М. М. Бахтин, Ответ на вопросы редакции «Нового мира». – М. М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*. Москва, «Искусство», 1979, str. 334.

■ CULTURAL STUDIES AND THE TEACHING OF RUSSIAN LITERATURE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALISATION

Modern globalisation poses a number of questions to the humanities. In literary studies and especially the teaching of literature the question is how to present and make prominent the aesthetic and ethical values of literary art in an effort to accomplish fruitful mutual interaction and

normal relations between nations in a globalising world. The teaching of literature, which is based on a humanist version of globalisation, originates in the conviction that for actual, qualitative changes in the globalising world, the basic starting point is culture, or knowing and understanding culture, both one's own and that of others. Culture (realised as memory and "a special kind of correlation between knowledge and creativity, philosophy and aestheticism, religion and science" (Andrej Beli)) means the ability and aptitude to accept coexistence and dialogue between different national cultures and their traditions.

For such efforts, in the system of Russian culture, Russian literature offers exceptionally copious material. It can be discovered mainly in the tradition of aesthetic humanism. The clearest example of this can be found in the art of F. M. Dostoyevsky, as conveyed in the author's principle that "Beauty will save the world" and the paradox "We are all to blame for everything". In the 20th century the paradox of "collective guilt", deeply rooted in the tradition of Russian culture, was also indirectly echoed in the famous paper *Alarm and Hope* by the Russian humanist, Andrei Saharov, and was one of the incentives for his call to "new thinking", and a convergence, linked with the warning that everyone, collectively and as individuals, is responsible for the preservation of culture and life itself on the planet.

In the last few decades, in the transition from the 20th century to the 21st century, for the first time in the history of Russian culture, socio-cultural pluralism, coexisting with science, art, and religion as the third component of culture, has become a reality. In a number of excellent works by Russian writers (D. S. Likhachov, J. M. Lotman, B. F. Jegorov, V. N. Toporov, and others) the modern theoretical realisation of Russian literature within the system of Russian culture has offered us the opportunity to gain greater insight not only into how the history of a thousand-year old culture proceeded step by step towards the origin and prominence of a totalitarian mentality and totalitarian state, but also how in Russian literature a grain of free-thinking and protest has been present since the beginning. Pushkin's "secret freedom", the presence of the so-called European ternary model (J. M. Lotman) in Russian culture linked with the Pushkin, Tolstoy, Chekhov and the free thinkers of the 20th century (J. M. Lotman, A. Sakharov and others), which regards the human as a value in itself, with the actualisation of Bakhtin's idea that "one's own culture is shown more fully and deeply only in the eyes of another culture", confirm the conviction of the importance of knowing and making prominent the aesthetic and ethical values of (Russian) literature and culture under conditions of globalisation.